

Türkiye'deki Finansal Krizlerin İstihdama Etkisi¹

Employment Impact of Financial Crisis in Turkey

Ramazan Kılıç², Veli Müftüoğlu³

¹ Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanmış, "Türkiye'deki Finansal Krizlerin İstihdama Etkisi" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir

²Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ramazan.kilic@dpu.edu.tr, Orcid Id: 0000-0002-2484-7471

³Uzm., İktisat Bilim Uzmanı, gitaristsv@hotmail.com,

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar Kelimeler

*Finansal kriz,
Türkiye'de yaşanan krizler,
İstihdam,*

Jel Kodları: G01, J21

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: 07 Nisan 2023
Düzeltilme Tarihi:
Kabul Tarihi: 06 Mayıs 2023

ARTICLE INFO

Keywords

*Financial crisis,
Crisis at Turkey,
Employment*

Jel Codes: G01, J21

Article History:

Received: 07 April 2019
Received in revised form:
Accepted: 06 May 2019

ÖZET

Küreselleşmenin etkisiyle, 1990'lı yılların başından itibaren ülkelerin ekonomik olarak birbirine bağımlılığı artmıştır. Ekonomik olarak etkileşim içinde olan ülkelerde meydana gelen bir kriz diğer ülkeyi de etkilemiştir. Küreselleşmeden dolayı, krizlerin boyutları da değişmiştir. Ülkelerin etkileşimleri yüzünden kriz, ekonomik bağlantısı olan ülkeleri de etkilemiştir. Bununla birlikte kriz hızla diğer ülkelere yayılmış ve tüm dünyayı etkilemiştir.

Finansal krizlerin ülke ekonomilerine birçok olumsuz etkisi vardır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik krizler yaşanmıştır. Krizler nedeniyle ülke ekonomisi küçülmüş, birçok işyeri kapanmış, birçok insan işsiz kalmıştır. 1960 yılına kadar işsizlik sorunu yaşamayan Türkiye, bu yıldan itibaren 2000 yılına kadar işsizlik oranı hep iki haneli olan ülke konumuna gelmiştir. 2000'li yılların başında %6,5 olan işsizlik oranı 2000 ve 2001 krizleriyle birlikte yeniden artmıştır. Daha sonraki yıllarda toparlanan ekonomi sayesinde işsizlik azalma eğilimine girmiş, fakat 2008 Mali kriziyle yeniden artmıştır. 2016 yılında ise işsizlik oranı % 10,5 seviyelerinde seyretmektedir.

ABSTRACT

The impact of globalization, economic interdependence of countries has increased since the early 1990s. Economic crisis occurring in developing countries has also affected other countries in the interaction. Because of globalization it has changed the dimensions of the crisis. Because of the interaction of the countries the crisis has also affected the countries with economic ties. However, the crisis has spread rapidly to other countries and affect the entire world.

The financial crisis has many negative effects of the country's economy. In Turkey, as well as in the world it has experienced economic crises. the country's economy shrank because of the crisis, many businesses closed, many people remain unemployed. The experience unemployment until 1960. Turkey, the unemployment rate until 2000, after the year has always been a country with two digits. The unemployment rate was 6.5% at the beginning of the 2000s with increased again in 2000 and 2001 crisis. With the economy recovering in later years it entered the decreasing trend in unemployment, but increased again in 2008 with the financial crisis. In 2016, the unemployment rate remains at 10.5%.

Atıf vermek için / To cite Kılıç, R. & Müftüoğlu, G. (2023). Türkiye'deki Finansal Krizlerin İstihdama Etkisi. *İktisadi Araştırmalar Dergisi*, 1 (1):1-11.

GİRİŞ

Dünya, ekonomi tarihinde birçok sorun yaşamıştır. Bu sorunların artmasıyla birlikte kriz denilen durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında 1929 Büyük Dünya Bunalımı ve daha sonra da farklı birçok krizi yaşamıştır. 1990'lı yıllardan sonra krizlerin ağırlıklı olarak yaşandığı görülmektedir.

Yunancada "krisis" kelimesinden türeyen kriz kavramı, piyasaların hiç beklenmedik anda karşılaştığı ani şoklar nedeniyle işleyemez hale gelmesini ifade eder. Finansal krizler nedeniyle ülkeler ciddi sorunlar yaşar. Etkinliğini yitiren piyasalar yüzünden ekonomilerde ciddi daralmalar görülür.

Türkiye'deki finansal krizlerin istihdama etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, seçilen birçok kriz incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde finansal krizlere ilişkin kavramlar tanımlanmıştır.

İkinci bölümde ise, finansal kriz modelleri incelenmiştir. Birinci nesil kriz modelleri, ikinci nesil kriz modelleri ve üçüncü nesil kriz modelleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Türkiye'de yaşanan 1982 Banker Krizi, 1994 Krizi, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin çıkış nedenleri, kriz anında ülkenin durumu ve krizin ekonomiye etkileri açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, yukarıdaki tüm krizlerin Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiştir.

1. FİNANSAL KRİZ KAVRAMI VE TANIMI

Krizin, yabancı ve yerli literatürde farklı tanımları yapılmıştır. Ancak; genel olarak buhran, bunalım olarak adlandırılmaktadır. Yunanca "krisis" kelimesinden türeyen kriz, öngörülme, beklenmedik, planlanmamış olaylar dizisini ifade etmektedir (Sezgin, 2006: 3). Aynı şekilde; piyasadaki aşırı dalgalanmalar da kriz olarak adlandırılır (Kibritçiöğlü, 2001: 175). Etkiledikleri alanlar açısından krizler, reel sektör krizleri ve finansal sektör krizleri şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Bu bağlamda finansal krizler, çeşitli faktörlere bağlı olarak finansal piyasalarda ortaya çıkan dalgalanmalar ve bunun sonucunda bu piyasaların fonksiyonlarını tam olarak yerine getirememesi olarak da tanımlanabilir (Delice, 2003: 58).

Krizlerin kaynağı sistemlerdeki aksaklıklardır. Sistem ne kadar sağlıklı yapılmışsa krize yakalanma olasılığı o kadar düşüktür. Özellikle küreselleşme süreciyle bu dalgalanmaların boyutu ve sıklığı artmış, bu artış finansal piyasalarda da kendini göstermiştir (Kibritçiöğlü, 2000: 5).

Bir ülkenin hem kamu hem özel kesime ait, dış borçlarını ödememesi durumunda Dış Borç Krizi oluşmaktadır (IMF, 10.03.2002: 75). Dış borç krizleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerini aksatmakta ve ekonomik sorunlarını artırmaktadır.

Liberal reform sürecinde makroekonomik istikrarsızlıklar ve finansal yapıdaki zayıflıklar gibi faktörler genellikle ekonomiye finansal açıdan kırılğan bir yapı kazandırmaktadır. Kırılğan yapının bir noktadan sonra sürdürülemez duruma gelmesi ile kriz yaşanabilmektedir (Korkmaz ve Tay, 2011: 112).

Kırılğan bir ekonomik yapının nitelikleri, borç finansmanında artış, uzun vadeden kısa vadeli borca kayış, varlık piyasalarında spekülatif hareketlerde artış olarak sıralanabilmektedir. Mali sistem içerisindeki yeri ve önemi nedeniyle, bankalara ve mevduatların korunmasına yönelik güven duygusunun kaybolması, finansal yapıda zayıflıklara yol açarak ekonominin krize sürüklenmesini hızlandırmaktadır (Ural, 2003: 10).

Finansal liberalizasyon (serbestleşme), ülkeleri dış şoklara karşı daha kırılğan hale getirmiştir. Finansal krizler, finansal piyasalardaki dalgalanmaları, bozulmaları ifade etmektedir. Bankacılık krizleri, finansal piyasa içinde en önemli kurum bankalar olduğu için finansal krizleri ifade etmek içinde kullanılmaktadır. Finansal krizleri kategorik olarak sınıflandırıldığında genellikle para(kur) krizleri ve bankacılık krizleri şeklinde ortaya çıkmaktadır (Durusoy, 2014: 1).

2. FİNANSAL KRİZ MODELLERİ

2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri

Bu modellerin temelinde, uygulanmakta olan döviz kuru rejimi ile uyumsuz bir para politikası vardır. Para politikasının uyumsuz olmasının temel nedeni ise gevşek maliye politikasıdır. Bu modelde tam bir zayıf iktisadi temelden söz edilebilir. Burada zaten kriz geliyor diye bağırıyor adeta (Özatay, 2010: 517).

Birinci nesil kriz modellerinde kriz olması için sabit kur rejimi olmasına her zaman gerek yoktur. Örneğin, 2000 yılında Türkiye'de artış miktarını önceden belirlediği bir kur rejimi uygulanmaktaydı, buna rağmen kriz yine de çıkmıştır (Özatay, 2011: 35).

Diğer örnekler ise; 1970'ler ve 1980'lerde Meksika ve Arjantin'de yaşanan krizlerdir. Birinci nesil kriz modellerine göre; krizlerin oluş nedeni yapısal bozukluklar ve sürdürülemez politikaların sebep olduğu gelişmelerdir. Buna göre, döviz kuru rejimi, uygulanacak politikanın sadece bir parçasıdır. Sürdürülebilirliği için ise, para ve maliye politikalarıyla örtüşmesi gerekmektedir (Hacıhasanoğlu, 2005: 6).

Bu model, krizi tetikleyen ana makroekonomik nedenlerin üzerinde durmaktadır. Para krizlerini de, sürdürülemez maliye politikaları ve yapısal bozukluklar olarak görmektedir (Ardıç, 2004: 40).

Yüksek ve artan bütçe açıkları, yüksek parasal artış oranları, yüksek enflasyon, aşırı değerli döviz kuru, geniş cari açıklar, uluslararası rezervlerde düşüşler ve yükselen ülke içi faiz oranları olarak adlandırılabilir makroekonomik bozukluklar bu modellere göre krizin göstergeleridir (İTO Aralık 2001: 47).

Finansal krizlerin makroekonomik politikadaki temel dengesizlikler (bütçe açıkları) ile döviz kurunu sabit tutma politikası arasındaki tutarsızlıktan kaynaklandığı savunulmaktadır.

Sabit döviz kuru sistemiyle tutarsız olan genişletici para ve maliye politikaları sonucunda ulusal paraya spekülasyon saldırının nasıl ortaya çıktığı, bu saldırının zamanlamasının ülkenin sahip olduğu uluslararası rezerv düzeyinin kritik bir eşik düzeyi tarafından nasıl belirlenebildiği açıklanmaktadır. Bu modellere göre, para krizi uygulanan yanlış ekonomik politikalar ile birlikte meydana gelen uluslararası yatırımcılar arasında güven kaybolmasının ve bunun sonrasındaki spekülasyon saldırının bir sonucudur. Para krizlerinin kaçınılmaz son olarak görüldüğü politikalara örnek olarak da bütçe açıklarının para basılarak finanse edilmesi ile sabit döviz kuru politikalarının birleşimini göstermektedirler. Merkez bankası yeterince rezerve sahip olduğu dönemlerde bu durum göz ardı edilir. Rezerv seviyesi politikayı sürdürebilecek düzeyin altında algılanırsa, para üzerinde ani bir spekülasyon atak oluşur (Çeviş, 2005: 37).

Krizler, merkez bankasının nominal döviz kurunu, reel döviz kurunun altında tutması ile oluşmaktadır. Sabit kur rejiminde döviz rezervlerini eriten süreç ve faktörleri incelendiğinde, sabit kur korumanın artık imkânsızlaştığı, yani rezervlerin tükendiği noktada krizin ortaya çıkacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bütçe açığı dışında özel sektör zafiyetini fark eden aktörlerin, sermaye piyasalarından kaynak sağlanamadığından, hükümet harcamalarını ve açıklar nedeniyle hükümetin genişletici politikalara başvuracağını ve bunun sabit kur rejiminde ulusal paranın değer kaybına yol açacağını tahmin ederek spekülasyon atağa geçerler (Bayraktutan, 2006: 26).

Bu model, parasallaştırılmış kamu açıklarıyla sabit kur rejiminin bir arada görülemeyeceğinin ortaya konulması bakımından faydalıdır (Tuncer, 2001: 46). Süreç, merkez bankasının sabit kur sürdürme amaçlı müdahalesi ile rezervleri eritmesi ve ulusal paranın devalüe olup, dalgalı kura geçilmesi ile sonlanır. Sürekli bütçe açığı veren ülkede, hükümetin bütçe açıklarını devamlı ve kontrolsüz bir biçimde para basarak finanse ettiğini, sabitlemenin ise sadece döviz piyasasına direkt müdahale ile yapıldığı varsayılırsa, bu sabit kur sisteminde resmi rezervleri zamanla azaltacaktır.

Para arzındaki artış nedeniyle faiz oranları düşecek ve beklenen enflasyon oranı yükselecektir. Dolayısıyla ülkeyi terk etmeye başlayan yabancı yatırımcıların oluşturduğu talep nedeniyle dövizin gölge fiyatı resmi kurdan yüksek olacaktır. Yabancı sermaye çıkışının oluşturduğu sermaye kaybına ek olarak, sabit kur uygulaması nedeniyle oluşan dış ticaret açığı da rezerv kaybına neden olacaktır. Spekülatörlerin döviz kurunun yükseleceğine ve bunun rezervlerin tükenmesi sonucu olacağına ilişkin tahminleri modelde büyük önem taşımaktadır (Bayraktutan, 2006: 26).

2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri

Bu modellerin temel hareket noktası, politika yapıcıların davranışlarının makroekonomik politika kararlarına gösterdiği etkiler ve beklentilerdir. Bu modellere göre; finansal krizler kendi kendini besleyen beklentilerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve bu beklentiler ile politika uygulamalarının sonuçları birbirini beslemektedir (Bayraktutan, 2006: 26).

İkinci nesil kriz modeli, 1990'ların başlarında Avrupa'da Avrupa Para Birimi ve buna bağlı olarak Döviz Kuru Mekanizması Krizinin (ERM) ortaya çıkmasıyla gündeme gelmiştir. Bu sistemde iki üye ülkenin para birimlerinin birbirine karşı olan değeri belirli aralıkta seyretmektedir. Belli olan bu aralığın dışına çıkma eğilimi ortaya çıkınca merkez bankaları müdahale edip döviz kurunu bu aralıkta tutmaktadır. Bu yıllarda ortaya çıkan ERM krizlerini birinci kuşak kriz modelleri açıklayamadığı için ikinci nesil kriz modelleri ortaya çıkmıştır (Özatay, 2010: 525).

Modellerde krizler, olumsuz iktisadi temellerin, kendisini besleyen beklentilere yol açtığı, öngörülemeyen olaylardır. Karar birimlerinin beklentilerinin politikaların sonuçlarını etkilediği ve sağlam ekonomik göstergelere sahip ülkelerde dahi krizlerin ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Modelde olumsuz koşullara dayalı beklentiler ve beklentilerin kendi kendini besleme özelliği vurgulanmaktadır. Devalüasyon beklentilerini etkisiyle nominal faiz oranlarındaki yükselmenin kamu borcunu arttırması; bunun da devalüasyon beklentileri ve spekülasyonu yükseltmesi, kötümser beklentilerin sistemi kırılanlaştırması gibi.

İkinci nesil kriz modelleri beklentileri dışsal ve krizleri öngörülemez olarak algılamaları ve özel sektör beklentilerinde değişimin önemini vurgularken hükümetin sorumluluğunu ihmal etmeleri nedeniyle eleştirilmiştir (Bayraktutan,2006: 26).

İkinci nesil kriz modellerinde, döviz kurunu baskılamak için uygulanan yüksek faiz oranlarının uzun dönemde ekonomik durgunluğa neden olduğu, işsizlik ve iktisadi durgunluğu göze alamayan hükümetlerin, yeterli döviz rezervlerine sahip olsalar bile, döviz kuru baskılaması politikasını terk edebilecekleri savunulmuştur (Karabulut, 2002: 3). Ticari ilişkiler ve banka ve finansman sistemi nedeniyle bu tür krizlerin bulaşıcı bir etkiye sahip olduğu savunulmuştur (Bayraktutan,2006: 26). Kriz sonucunda enflasyon artmakta ve hükümetin saygınlığı azalmaktadır (Özatay, 2010: 525).

2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

Bu modellere göre, bir ülkede finansal kriz çıktığında, aynı bölgede, kısa süre içinde başka krizlerin de yaşandığı, buna finansal krizlerin bulaşması olgusunun neden olduğu ileri sürülmüştür.

Üçüncü nesil kriz modelleri olarak anılan ve farklı ülkelerde art arda yaşanan krizlerin oluşum dinamiğini açıklamayı amaçlayan Bulaşma Modellerinde krizler; benzer kırılganlıklara sahip ülkelerin ortak şoklara maruz kalması veya farklı mekanizmaların etkisiyle yakın ve/ veya benzer ülkelere yayılır (Bayraktutan,2006: 26).

Bu modellere göre, bir ülkede başlayan kriz başka bir ülkenin makroekonomik temellerini ya da piyasa aktörlerinin beklentilerini de etkilemektedir. Birinci durumda taşıma, ikinci durumda ise saf bulaşmadan söz edilir. Ticari ve finansal bağlantılar modelde, krizin bulaşma kanallarıdır. Bir ülkede yaşanan ve devalüasyonla sonuçlanan krizin, rekabet nedeniyle diğer ülkelerin de devalüasyona zorlanması bu duruma örnek verilebilir. Bir ülke deki finansal krizin nedeni başka bir ülkedeki finansal kriz veya spekülasyon saldırısı ise, kriz bir ülkeden diğerine bulaşmış demektir. Ancak, ikinci ülkedeki krizin tek nedeni birinci ülkedeki kriz değildir. Bunun mümkün olması için makroekonomik göstergelerin kötüleşmesi ve/ veya beklentilerde değişiklik olması gereklidir. Kısaca bir ülkedeki kriz diğer bir ülkedeki krize sebep olmaz (Bastı, 2006: 17).

Para krizleri ile finansal ve banka sektörlerindeki problemleri arasındaki bağlantılara dikkat çeken model, yatırım patlaması ile bu patlamanın etkilerini de (menkul kıymetler piyasasındaki çökme) incelemektedir. Model, finansal liberalizasyon sonrasında iyi düzenlenmiş banka sistemi, mevduat sigortasının ve ahlaki riskin aşırı borçlanmaya neden olduğunu öne sürmektedir. Hızlı bir finansal liberalizasyon sonrasında risk yönetimi gelişmemiş banka sistemi sonunda, aşırı bir borç tüketim patlaması, borsa ve gayrimenkul piyasasında fiyat artışları olmakta, ekonomi durgunluğa girildiğinde ise, banka krediler geri ödenememekte ve parasal çöküş hızlanmaktadır (Asya krizi bu modele örnek gösterilebilir).

Bir ülkedeki finansal kriz başka bir ülkedeki makroekonomik dengeleri bozarak krize neden olursa bu durumda kriz yayılma yoluyla bulaşmıştır. Ticari bağlantıya sahip iki ülkeden birindeki devalüasyon diğer ülkede önce rekabet kaybına, daha sonra da dış ticaret açığı ve rezerv kaybına neden olabilir. Ülkeler birbirlerinden mal alışverişini yapıyorlar ise, iki ülke arasında direkt ticari bağlantı vardır, bu tür bir bağlantı finansal krizin bir ülkeden diğerine yayılmasının nedeni olabilir. Devalüasyon yapan bir ülkenin ithalatının azalmasından dolayı bu ülkeye mal satan diğer ülkenin ihracatı azalabilir, bu durum söz konusu ülkenin dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olabilir. Rakip ülkeler arasında dolaylı ticari bağlantı da mevcuttur. Bu tür ticari bağlantıya sahip ülkelerden birinin parasının devalüe olması diğer ülke için rekabet gücünün azalması anlamına gelmektedir. Bu rekabet gücündeki azalma, üretimde yavaşlamaya, ekonomik yavaşlamaya ve devamında para talebindeki azalmaya neden olabilir. Söz konusu durumda ülkedeki yatırımcılar da para arzındaki fazlalığa karşı ülkeden rezervleri azaltarak çıkmaya başlarlar (Bastı, 2006: 18).

Modele göre finansal krizler makroekonomik göstergelerle açıklanamayan nedenlerle de bir ülkeden diğerine bulaşabilir. Bir ülkedeki finansal kriz diğer ülkenin makroekonomik göstergelerinde herhangi bir değişikliğe neden olmayabilir, fakat birinci ülkedeki kriz, yatırımcıların ikinci ülkenin makroekonomik göstergeleriyle ilgili düşüncelerini veya bu ülkeye dair risk düşüncelerini, beklentilerini değiştirebilir. Bu durumda kriz birinci ülkeden ikinci ülkeye yalın bulaşma yoluyla sıçramış demektir. Başka bir yalın bulaşma yolu ise, kurumsal yatırımcıların (yatırım fonları), fondan çıkışları karşılayabilmek için, sorunlu bir ülkedeki portföy yatırımlarını elden çıkaramazlarsa diğer ülkelerdeki iyi durumdaki hisse senetlerini satmak zorunda kalmaları durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, finansal kriz, satış baskısıyla karşılaşan sağlam makroekonomik göstergelere sahip ülkelere de kayabilmektedir (Bastı, 2006: 19).

3. TÜRKİYE'DE MEYDANA GELEN EKONOMİK KRİZLER

3.1. 1982 Banker Krizi

1980'li yılların başında dünyada yükselen ticari ve finansal serbestleşme Türkiye'ye 24 Ocak 1980 kararlarıyla taşınmıştır. 1980 sonların da faizler serbest bırakılmış, bankalar ve bankerler yüksek faizle kaynak oluşturmuştur. Yeni geçilen bu düzenin alt yapısı oluşturulmadığı için banker krizi ortaya çıkmıştır. Bunun sonucun da birçok banker iflas etmiş, 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu 1981'de yürürlüğe girmiştir (Parasız, 1995: 218).

1980'li yıllarda yaşanan banka ve banker iflaslarının temelinde, 1970'li yıllardaki değişimin sebep olduğu gözlemlenmektedir. Bu yıllarda halk ve şirketler kesimi, bankerler tarafından sağlanan kaynaklarla, yüksek getirili finansal varlıklara önemli bir talep göstermiştir. Düzenleme ve Denetleme Kurumu da aynı dönemde finansal serbestleşmeyi etkin bir şekilde yönetemediği için 1980'li yıllarda ekonomi başarısız olmuştur (Uyar, 2003:101).

Özellikle 1980'li yıllara doğru artan enflasyon karşısında bankaların mevduata verdiği faiz oranları düşmüş, hatta negatif değerde seyretmiş, alternatif olarak da bu boşluğu bankerler doldurmuştur. 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Yasası bankerlere ödünç para verme izni vermiştir. Ancak, bankerler yasaya gerektiği gibi uymamışlardır (Parasız, 1995: 219).

Bankerler krizi diye adlandırılan krizin temelde sistemik bir risk yaratmadığını düşünen ekonomistlerin yanı sıra, söz konusu krizi sistemik olarak nitelendirenlerde olmuştur (Coşkun, 2012: 66-67). Kriz ortamında İstanbul Bankası, Hisarbank ve Odibank'ın yönetimine el konulmuş, 1983 yılında da Ziraat Bankasına devredilmiştir (Karacan, 1996: 177). Ayrıca kriz döneminde bazı bankerler ölmüş, bazıları gözaltına alınmış, bazıları da yurt dışına kaçmıştır (Aso Medya, 2001).

3.2. 1994 Krizi

Türkiye'de, 1978'den itibaren yaşanan sorunların temelinde, ekonomik ve mali sektörlerde yaşanan krizin etkisi yatmaktadır. Finansman kaynaklı bu sorunlar, genel bir sosyoekonomik krize yol açmış ve kamu maliyesi zaafa uğramıştır (Özbilen, 2000).

5 Nisan kararlarından önce, uluslararası derecelendirme kuruluşları, Türkiye ekonomisiyle ilgili olumsuz raporlar yayınlamışlardır ve Standart and Poors ve Moody's Türkiye'nin kredi notunu düşürmüşlerdir.

1994 yılının başlarında, Türkiye ekonomisi büyük bir krizle karşı karşıya kalmış ve Türk lirası yabancı para birimlerine karşı değer kaybetmiştir. Bununla birlikte, mali piyasalardaki hareketlilik artmış, bunun üstüne kredi notu da düşünce sermaye hareketleri yön değiştirmiştir. Ekonominin içinde bulunduğu olumsuzlukları gidermek için siyasi politikaların da yetersiz olması ekonomik istikrarsızlık riskini biraz daha da arttırmıştır.

Türkiye'nin 24 Ocak Ekonomik Kararlarıyla, dışa kapalı ve ithal ikameci bir kalkınma stratejisinden dışa açık ve ihracata dayalı bir kalkınma stratejine geçmesiyle, yapısal bir dönüşümün önemli adımlarını atmıştır. Bu yeni kalkınma stratejisiyle zaman içerisinde Türkiye'de özellikle piyasaların serbestleştirilmesi yönünde olumlu adımlar atılmıştır. Bu adımlardan bazıları faiz ve döviz kurlarının serbest piyasa şartlarında oluşması, sermaye piyasasının geliştirilmesi, yabancı sermayeye yönelik engellerin kaldırılması ve ithalat-ihracat rejimlerinin serbestleştirilmesi olarak sayılabilir.

Türkiye'de 1994 yılında yaşanan kriz üzerinde yapılan çalışmalar oldukça sınırlı olmasına rağmen krizin nedenleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. 1994 krizini analiz eden Özatay (1996) çalışmasında, kriz öncesinde bütçe açıkları ile cari açıkların sürdürülemez boyutlara yükselmesi sonucunda hükümetin borçları ödeme gücüyle ilgili güven eksikliğinin krizin temel nedeni olduğunu ileri sürmüştür. Kriz öncesinde kamu borcunun yanlış yönetildiğini vurgulayan bu çalışmada, bütçe açıklarının ucuz finansmanı için yurtiçi faiz oranlarının denge faiz oranları altında tutma çabasının krizi tetikleyen temel faktör olduğunu ileri sürmüştür (Duman, vd., 2004: 49-51).

Kriz yıllarının öncesine bakıldığında bütçe açıkları artmış, vergiler toplanamamış, askeri harcamalarda terör nedeniyle artmış ve kamu açığı %100 den daha fazla faizli borçlarla finanse edilmiştir. Buna ek olarak, KİT'lerin verimsizliği, işsizlik oranlarındaki artış ve gelir dağılımındaki dengesizlikler daha da belirginleşmiştir. Kurulan hükümetlerinde yeterince siyasi güce sahip olmaması, alınması gereken tedbirlerin alınmasını engellemiştir (Duman, vd., 2004: 52).

1994 krizinde bankacılık sektörü de ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Bunun en önemli nedeni 1989-1993 yıllarında takip edilen düşük döviz kuru ve yüksek faiz oranı politikalarının sona ermesiyle kar oranları düşmüştür. Aynı zamanda, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklanan, belirsizlik ve riskler artmıştır (Şahin: 2000: 47).

5 Nisan kararlarında tasarruf mevduatı sigortası tavanı artırılmıştır. Ancak, banka paniğini önlemede yetersiz kalmıştır. Bu yüzden devlet mevduata sınırsız garanti vermiştir. Bununla birlikte 5 Mayıs 1995'te kriz durmuş, bankacılık sistemine güven sağlanmış ve mali kesimde kriz aşılmıştır (Karacan, 1996: 58).

Kriz sonrası bankacılık sektörü küçülmüştür. Kriz dönemine kadar büyüme trendi olan sektörün büyümesi durmuş, hatta reel anlamda küçülmüştür. Özellikle de 1994'ün ilk yarısında çok büyük şekilde küçülme görülmüştür. Bu küçülme, dış kredi kullanımlarının hemen hemen sıfırlanması, mevduat artışlarının krizi takip eden dönemde negatife dönüşmesi ve sisteme gelen kaynak girişinin tıkanması, vadesi gelen dış kredilerin ödenmesinden kaynaklanmıştır. Küçülme büyük oranda dış kaynağa bağımlı olarak çalışan özel sermayeli bankalarda kendini göstermiştir (Aso Medya:2001: 50).

5 Nisan paketi yapısal köklü değişiklikler getirmemiş, aksine kısa vadeli olarak hazırlanmıştır. Bu da sorunları çözmek yerine sorunların büyümesine ve 2000-2001 krizlerine zemin hazırlamıştır (Aso Medya:2001: 51).

3.3. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri

Türkiye, 22 Kasım 2000 ve 21 Şubat 2001’de iki ayrı krizle karşılaşmıştır (Kılıç, 2009:31). Adlarına likidite ve döviz talebi krizi denilen bu krizler öncekilerin aksine farklı kapsamlı bir istikrar programının uygulandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. İki krize de bakıldığında, iç piyasaların tepkisinin yanı sıra uluslararası piyasalar da sıcak para hareketlerinde de değişikliğin olduğu gözlemlenmektedir. 2000 krizin de 1,5 Milyar Dolar sıcak paranın yurt dışına hemen çıktığı belirtilmiş ve bu çıkış uzun bir süre devam etmiştir. 22 Kasım’ dan 6 Aralık’ a kadar 7 Milyar Dolar sıcak para yurt dışına çıkmıştır. Sıcak para çıkışından dolayı döviz talebi ve fiyatları üzerinde bir baskı oluşmuştur. Ayrıca likidite talebi arttığından dolayı faiz oranlarında yüksek seviyelerde artış olmuştur. Sıcak para çıkışına bakıldığında da aslında kriz öncesinden çıkışın başlamış ve bu da krize ortam hazırlamıştır.

2001 krizin de ise, ilk günlerde 4,9 Milyar Dolarlık sermaye çıkışı olduğu gözlemlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde sermaye çıkışı 7,5 Milyar Dolara ulaşmıştır. Döviz talepten dolayı borsa çökmüş, gecelik faizler %7500 gibi seviyelere çıkmıştır (Akdiş, 2000: 79).

3.3.1. Kasım 2000 Likidite Krizi

2000 yılı Türkiye için çok önemli ekonomik kararların alındığı bir yıl olmuştur. IMF ile Haziran 1999’ da yapılan görüşmelerden Yakın İzleme Anlaşmasının programına bağlı ve mali finans destekli bir anlaşmaya dönüştürülmesi kabul edilmiş ve 2000-2002 dönemi ekonomi politikaları hazırlanmıştır. Hükümet tarafından 9 Aralık 1999’da sunulan Niyet Mektubu’ndan sonra, 1 Ocak 2000’den itibaren 3 yıl sürecek maliye, para, kur ve gelir politikaları ve bununla birlikte köklü değişiklikler içeren enflasyonu düşürmeyi hedefleyen program uygulanmaya başlamıştır (Parasız, 1998: 425).

Uygulamaya konulan programın ilk yılındaki performans ile sağlanan güven ortamından dolayı hazine ve özel sektör kaynaklı yurt dışından sermaye girişi olmuştur. Sermaye girişlerinin etkisi ile TL’nin likiditesi artmıştır. Bu artış nedeniyle yabancı para pozisyonlarını aşırı derecede açmış ve kısa vadeli borçlanmalarla bu fonları uzun vadeli hazine bonusu ve devlet tahvillerine yatırmışlardır. Faiz artışlarına karşı herhangi bir önlem alınmadığı için, faiz riski de oldukça artmıştır (Aso Medya, 2001: 53).

Özellikle kamuoyunda 2000 yılı sonlarına doğru uygulanan programa siyasi otoritenin sahip çıkmadığı izlenimi uyandırılmaya çalışılmış ve yabancı yatırımcıların Arjantin örneğini göstererek Türkiye’nin imajını zedelemiş, olumlu görüşlerin yerini olumsuz görüşler almıştır. Bu da döviz talebin artmasına neden olmuştur. Yine aynı dönemde yapılan bazı düzenlemelerden dolayı, bankalar açık pozisyonlarını yılsonundan daha erken kapatmak istemiş ve Türk Lirası sabit olduğu için, likidite talebi faizleri arttırmıştır. Bu durum hazine kâğıdına sahip olan ve repo işlemleri yapan bankaları zor durumda bırakmıştır (Aso Medya, 2001: 52).

Kasım ayı itibarı ile oluşan bu ortamdan tedirgin olan yabancı yatırımcılar ülkeden çıkmışlar bu da ellerinde aşırı miktarda hazine kâğıdı bulduran bankaların risklerini arttırmıştır. Spekülatif söylemler nedeniyle hem yurtiçi hem de yurtdışından fon bulmakta zorlanan bankalar zor durumda kalmış ve 22 Kasım’da gecelik faizler (repo) %250 düzeyine ulaşmıştır. Borsa iki günün sonunda %12 değer kaybetmiş, Merkez Bankası da bir buçuk Milyar Dolarlık döviz satarak piyasaya müdahale etmiştir. Kriz daha sonraki aylarda da devam etmiş, 6 Aralık’ta da Demirbank’a el konulmuş ve Park Yatırım Bankasının bankacılık izni kaldırılmıştır (Aso Medya, 2001: 54).

Enflasyonu Düşürme Programının temel felsefesi sadece enflasyon değil, köklü değişiklikler olmuştur. 2000 yılındaki bu program ile ulusal ekonomide kalıcı, köklü değişimler hedeflenmiştir. Oluşturulan ekonomik ortam ve alınan tedbirler enflasyonun düşmesine yol açmıştır.

2000 krizinin sebebi yalnızca piyasalardaki nakit talebine cevap verilememesi değil, bununla beraber likidite talebindeki astronomik artışlardır. Ayrıca, bankacılık sisteminde süre gelen sorunların birikmesi, bankalara TMSF’nin el koymasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Bununla birlikte BDDK’nın faaliyetlere gecikmeli başlaması, bankaların enflasyon programı üzerindeki etkisi, kurumsal talebin bankalardan gelmesi, gerçek kişilerden kamu kâğıtlarına talep olmaması, özelleştirme hedeflerinde ortaya çıkan sapmalar, cari işlemler açığının artması da önemli sapmalara yol açmıştır. Aynı şekilde, yabancı ve yerli yatırımcıların bilançolarındaki yabancı para risklerini azaltma eğilimleri, para politikası tercihlerine bağlı olarak, para yönetiminde Merkez Bankası’nın rolünün azaltılması, krizin ortaya çıkması ve daha da derinleşmesine yol açmıştır (Keskin, 2004: 12).

Yaşanan kriz, Enflasyon programının ilk ciddi bunalım deneyimi olma özelliğini göstermektedir. Başarılı bir 10 aylık dönemden sonra, piyasaların hiç beklemediği bir anda ortaya çıkan para krizi ve faiz öngörüsünün bir anda kaybolması, programın geleceği konusunda belirsizlik yaratmıştır. Kasım ayı sonunda çıkan bu kriz, bankacılık sisteminde ki likidite sorunundan ortaya çıkmıştır. Bankaların yeterli miktar dövizle sahip olmamasından dolayı, ani bir para çıkışı karşısında, piyasalarda tedirginlik ve güvensizlik olmuş, buda panik ortamının oluşmasına neden olmuştur. 2000 yılı Kasım ayında yaşanan likidite krizinin nedeni, hem piyasaların nakit talebine cevap vermekte zorlanması hem de likidite talebindeki aşırı artış olarak

kabul edilmektedir. Uluslararası mali destek ve uygulanan programın güçlendirilmesi sonucunda, piyasalardaki tedirginlik giderilmiş, kısa vadeli çözümler üretilmiş ve krizin derinleşmesi bu şekilde önlenmiştir (Yıldırım, 2004: 95-96).

İktisatçıların bir kısmı Kasım krizini, bir likidite krizi olarak görmüş, bir kısmı Hükümetin reformlarda gecikmesi, bir kısmı da, IMF programlarını neden olarak göstermiştir (Aso Medya, 2001: 56).

3.3.2. Şubat 2001 Krizi

19 Şubat'ta devletin yönetim kadrosundan kriz olduğunu doğrulayan açıklamaların gelmesi ve ardından Cumhurbaşkanı ile Başbakanın tartışması, mali piyasaların ve yatırımcıların paniğe kapılmasına neden olmuştur. Görünüşte siyasi kıvılcımdan başladığı kabul edilse de, Şubat 2001 krizi yapılan yanlış teşhis yüzünden olmuştur. 2000 krizinin doğru yorumlanmamasından dolayı bu kriz derinleşmiş ve 2001 krizi, önceki krizin devamı niteliğini almıştır.

Yerli parayı korumak adına 21 Şubat'ta bankalar arası piyasada gecelik faizler % 6200'lere kadar çıkmış ortalama %4018,6 seviyesinde olmuştur. Ayrıca yüksek faizlere rağmen aşırı döviz talebinden dolayı Merkez Bankası 5Milyar Dolarlık döviz satmıştır (Uygur, 2001: 23).

Hükümet, IMF'den alınan ek kredi ile birlikte yeni vergiler çıkarıp, tarımsal destek politikalarında değişiklikler yapmıştır. Ayrıca bazı temel mal ve hizmet piyasalarında, sektörün yeniden yapılandırılmasına önem vermiş ve bankacılık sektöründeki aksaklıkları önlemeyi başarmıştır. Faiz oranları, Ocak 2001'in ortasında %60'ın altına gerilemiştir. Döviz rezervleri kriz öncesi seviyeye gelmiştir. Toplam talepteki düşüşle birlikte ithalat azalmıştır. Ayrıca dolardaki artışa ve yüksek enflasyona rağmen, IMF yetkililerinin görüşleri olumlu olmuştur. Şubat ortalarına geldiğinde faiz %70 seviyesine ulaşmıştır. Bu durum iç piyasaları yine tedirgin etmiş ve olumsuz bir havanın oluşmasına neden olmuştur (Akyüz ve Boratav, 2002: 33).

Artan iç borç ve yüksek enflasyon, TL'nin aşırı miktarda değerlenmesi, kur çıpasının sürdürülebilirliğini tartışır hale getirmiştir. Krizle birlikte 16 Şubat'ta 27,94 Milyar Dolar olan rezerv 23 Şubat itibari ile 22,58 Milyar Dolara gerilemiştir. Kayıp kısa sürede 5,36 Milyar Dolar gibi bir miktar olmuştur. Doların serbest dalgalanmaya bırakılması ile bir gecede 680.000 TL'den 960.000 TL ye yükselmiştir. Dolar 2 hafta içinde 1.200.000 TL'yi bulmuştur. Kriz kısa sürede reel sektöre de sıçramıştır. İç talebin düşmesiyle birlikte ithalat azalmış, cari işlemler dengesi fazla vermesine rağmen 22 Şubat-Eylül arasında 6 Milyar Dolar sermaye çıkışı gözlemlenmiştir. Kasım 2000'den Eylül 2001'e kadar ise 17 Milyar Dolar gibi bir kayıp söz konusudur. Bunlar IMF borçlarıyla finanse edilmiştir (Uygur, 2001: 23).

22 Şubat'ta patlak veren kriz hızlı bir şekilde derinleşmiş, hükümet ile IMF arasında yapılan anlaşma sonucu "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adıyla yeni bir istikrar programına geçilmiştir. Ayrıca, IMF Türkiye'ye 8 Milyar Dolar yardım yapacağını belirtmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş programı özellikle bankacılık sektöründe reformlar içerilmiş, özelleştirmeye önem vermiş mali şeffaflık ilkesini benimsemiş ve yapısal köklü değişiklikleri amaçlamıştır. Yapılan programa rağmen Türkiye Ekonomisi 2001'de %9,5 küçülmüştür. Ayrıca enflasyon ve faiz oranları da beklentilerin çok üstünde gerçekleşmiştir. 2001 Ekim ayında dolar 1.600.000TL'yi görmüştür. 11 Eylül 2001'de ABD ikiz kulelerine yapılan terör saldırısı nedeniyle dünya çapında siyasi ve ekonomik bunalım olmuş ve yeni bir finansal daralma görülmüş ve IMF 10 Milyar Dolarlık yeni bir paket sunmuştur. Son paketle birlikte son iki yıl içinde IMF'den alınan yardım paketi 4 olmuştur. Türkiye'nin IMF'ye olan borcu 30 Milyar Dolara ulaşmıştır (Akyüz ve Boratav, 2002: 27).

2000 krizinden sonra şubat ayına gelindiğinde programa olan güven yok olmuş ve alınan tedbirlere rağmen döviz talebi bir türlü karşılanamamıştır. Faizlerin yükselmesiyle iç borç karşılanamaz duruma gelmiş ve risk primi artmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında siyasi gerginlik kırılğan yapının çökmesine neden olmuştur (Akyüz ve Boratav, 2002: 34).

Merkez Bankası Kasım krizinde olduğu gibi, Şubat krizinde de piyasaya müdahalede gecikmiştir. Kasım krizinde özellikle yabancıların döviz talebi söz konusuysen, şubat ayındaki krizde yerli piyasada döviz talebi artmıştır. 19 Şubat'ta bir gün valörlü döviz talebi 7,6 Milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. Likidite yetersizliği ödemeler dengesini kilitlemiş ve sonunda Merkez Bankası kuru dalgalanmaya bırakmıştır. 16 Şubat'ta 10169 olan borsa endeksi 3 gün sonra 8683 puana gerilemiştir (Uygur, 2001: 23)

Uygulanan programın başarısızlık nedenleri aşağıda sıralanmıştır (Keyder, 2001: 53);

- Bankacılık sektörünün açık pozisyon taşınması
- Kamu bankalarının aşırı zararlar ve görevlerini yerine getirememeleri
- Özelleştirme, yapısal ve köklü reformlardaki gecikmeler
- TL'nin aşırı değerlenmesi
- Cari açık
- Döviz kuru

Hükümet dalgalı kur sistemine geçişle birlikte 1999 yılındaki programın bittiğini kabul etmiştir. IMF yetkilisi Kemal DERVİŞ maliyeden sorumlu devlet bakanlığına atanmıştır. 14 Nisan'da Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kamuoyuna açıklanmıştır. Nisan ayında açıklanan program Mayıs'ta imzalanan yeni Stand-By anlaşmasıyla ve Dünya Bankası kredileriyle desteklenmiş, üretimdeki düşüşü engelleyememesine rağmen krizi kontrol altına almıştır. Öncelikli amaç olan bankacılık sektöründeki reformlar ve enflasyonun kontrolü olması için, kamu borç yükünün artışı tercih edilmiş ve parasal büyüklükler kontrol altına alınmıştır. Bankacılık sistemiyle ilgili değişikliklerde 3 kanaldan yürütülmüştür. Görev zararı nedeniyle oluşan stokları eritmek için, kamu bankalarına özel tertip (DİBS) hakkı verilmiştir. Oluşan mali yüklerinden kurtulmak, kendi kaynakları ile döviz pozisyonları güçlendirmek için TMSF bünyesindeki bankalara özel tertip (DİBS) ve döviz cinsi senetler ihraç yetkisi verilmiştir. Özel sermayeli bankalara döviz pozisyon açıklarının kapatılmasını sağlamak ve Hazinesin iç borçlanma vadesini uzatmak için bu kesimle iç borç takası yapılmıştır (Celasun, 1998: 73).

Bankacılık sisteminin özellikle mali bünyesinin güçlendirilmesiyle birlikte, kurumsal yapısını ve denetimleri etkin hale getirecek yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yeni düzenlemelerle kamu bankalarına görev verilmesi merkezi hükümet bütçesinden ödemekle mümkün olacağı belirtilmiştir. Türk ekonomisi için çok önemli olan bu değişim, bütçenin siyasal işleminin ve şeffaflığının artmasına katkı sağlamıştır. Ancak kamu bankalarının yeniden yapılandırılmasında kredilendirilme kapasitesinin azaltılması, krizden çıkışı güçleştirmiştir (Celasun, 1998: 74).

2000 krizinden sonra likidite ve faiz riskinden dolayı sorunlar yaşayan bankacılık sektörü 2001 kriziyle ek olarak kur riskiyle de karşılaşmıştır. Krizin etkisiyle faiz oranları yükselmiş, fonlama maliyetleri artmış, menkul kıymetlerin piyasa değeri azaltılarak banka bilançoları olumsuz etkilenmiştir. Faizdeki artışlar kamu bankaları ve bazı bankaları büyük zarara uğratmıştır. Yaşanan ekonomik ortamda daralma ve krizin reel sektöre yansımaya ihtimali bankacılık sektöründe reformların hızlı bir şekilde yapılmasına zemin hazırlamıştır (Karluk, 2004: 478).

Türkiye ekonomisi 2001'de 2. Dünya savaşından sonraki küçülmenin ardından en büyük küçülmeyi yaşamıştır. GSMH kriz yılında 50 Milyar Dolar kaybetmiştir. 2001 yılında yaşanan krizde Türk halkı 2002 yılına ağır bir yoksulluk ve borç yüküyle girmiştir. Bu yüzden 2001 krizi Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyen krizlerden birisidir (Karluk, 2004: 480).

4. TÜRKİYE'DE YAŞANAN KRİZLERİN ETKİLERİ

4.1. 1982 Banker Krizinin Etkileri

Serbestleşme sürecinin ilk aşamasında 1 Temmuz 1980'de Türk ekonomisinde kredi ve mevduat faizleri serbest bırakılmıştır. Bununla birlikte bankacılık sektörü yüksek faizlerle mevduat üretmiş ve sonucunda kırılganlığı artmıştır. Geri ödenmeyen kredilerin artmasıyla birlikte Banker Krizi yaşanmıştır. Kriz öncesinde düşük faiz ile kredi kullanan reel sektör, faizlerin artmasıyla sorunlar yaşamıştır. Enflasyon faiz oranlarından daha fazla arttığı için tasarruflar gayrimenkule doğru yönelmiş ve bankalardaki mevduat sıkıntısı baş göstermiştir. Bu durum firmaların bankerlere yönelmesine neden olmuştur.

Bankerlerin bankalarla rekabetine hem de alt yapısı olmadan devlet tarafından bir düzenleme ve denetleme getirilmemiştir. Geri ödenmeyen kredilerin artmasıyla oluşan panik ortamında 1981 yılında 4 ay içerisinde 250 banker batmış ve 250,000 mevduat sahibi mağdur olmuştur.

Banker Krizi, Merkez Bankasının zamanında müdahalesi sayesinde kriz sistematik bir hal almadan önlenmiştir. Çok fazla bankerlik kuruluşu ve bankanın batması önlenmiştir. Bu yüzden krizin etkileri ülke ekonomisinde çok fazla hissedilmemiştir. En çok etki mevduat dağılımında olmuştur. Şöyle ki, mevduat kamu bankalarına doğru kaymıştır.

1988 yılına kadar faiz oranlarını Merkez Bankası belirlemiştir. 1982'de İstanbul bank, Odibank ve Hisar bank, Ziraat Bankasına devredilmiştir. Ayrıca İşçi Kredi Bankası ve Bağbank'ın faaliyetlerine son verilmiştir. Buna ek olarak İstanbul Emniyet Sandığı Ziraat Bankasına devredilmiştir. 1983 yılında bankerler yasası çıkarılmış ve mağdur vatandaşlara yardım edilmiştir.

Banker Krizi mali sistemdeki yasal alt yapının yetersizliğini göz önüne sermiştir. Yapısal reformların bir an önce yapılması gerektiği savını ortaya çıkarmıştır. Kriz sonunda kamu bankalarına olan güven artmıştır (Akdoğan, 2012: 194-195).

1982 yılında ortaya çıkan banker krizi sonucu %7,2 olan işsizlik oranı, 1983 yılında %7,9'a çıkmıştır. 1984 yılında toparlanma eğilimine girip %7,7 seviyelerinde gerçekleşmiştir. İşgücüne katılma oranında ise ciddi bir farklılık yoktur. 1982 yılında işgücüne katılma 16 milyon 535 bin kişidir (TÜİK,2015).

4.2. 1994 Krizinin Etkileri

1994 krizinin Türkiye ekonomisine faturası çok ağır olmuş, döviz rezervleri erimiştir. 5 Nisan 1994'te rezerv miktarı 3 Milyar Dolara kadar düşmüş, enflasyon astronomik rakamlara çıkmıştır. TÜFE bazında %106'ları görmüş, 5 Nisan günü Türk Lirası bir günde %39 değer kaybetmiştir (TCMB,2001).

Kriz sonrası meşhur 5 Nisan kararları alınmıştır. Bu kararların amacı, çok yüksek olan enflasyonu hızlı bir şekilde düşürmek, ihracatı arttırmak, ekonomik reformları yapmaktır. Bu çerçevede döviz kuru serbest bırakılmıştır (Keyder,2000: 89).

Krizden en çok etkilenen bankacılık sektörü olmuştur. Mali durumları kötü olan bankalar iflas etti. Bankacılık sisteminde öz kaynaklar erimiş, sektör güven kaybına uğramış, TMSF'nca bankalara %100 sigorta uygulamasına geçilmiş, böylece bankalar devlet güvencesine alınmıştır (Yeldan,1998: 10).

Kriz yüzünden kamu kesimi borçlanma gereği artmıştır. Borçları ödemede sıkıntılar yaşanmış, eski borçların birikmesi ve yeteri miktarda borç alamama yüzünden ekonomi zor günler geçirmiştir. Bütçe açıkları hep artmıştır (Yılancı ve Özcan, 2008: 93).

Kriz Türkiye Ekonomisinin daralmasına neden olmuştur. GSYİH % 5'ten fazla azalmıştır. Enflasyon % 150'lere çıkmış, işsizlik ise 600,000 kişi artmıştır (Yeldan,1998a: 397).

5 Nisan istikrar programı ekonomide durgunluğa neden olmuş, mal piyasasında talep daralması tüm sektörleri etkilemiştir. Otomotiv sektöründe üçte bir, imalat sanayinde % 64'lere varan oranlar da kapasite kullanım oranı düşmüş, eksik istihdam 1,8 milyona yükselmiş, GSMH gerilemiştir. Yaklaşık altı yüz bin kişi işsiz kalmış, Kişi Başına Milli Gelir iki yıl öncesi seviyeye gerilemiştir. 1993 yılındaki refah seviyesine ancak 4 yıl sonra ulaşılabilmiştir (Şahin, 2000: 222-225).

4.3. Kasım 2000 Likidite Krizinin Etkileri

2000 krizi ekonomide Türk Lirası talebi yüzünden likidite sıkışıklığına yol açmış ve döviz talebinde bir artış yaşanmıştır. Ancak krizin en şiddetli seviyeye ulaştığı zaman bile gerçek kişilerin döviz talebinde bir artış söz konusu değildir. Kriz bizi bankalarla ilgili düzenlemelerin bir an önce yapılacağı beklentisine sokmuştur.2000 Krizinin teşhisi doğru yapılamadığı için tedavisi de doğru yapılamamıştır. (Eğilmez ve Kumcu,2002: 391)

Merkez Bankası IMF programı yüzünden piyasaya müdahale etmemiştir. Likidite sıkıntısı çözüme kavuşmamıştır. IMF Yetkilisi Stanly Fisher 2000 krizini "Döviz kuru çapasının uygulamasının oluşturduğu cari açık bünyesinden kaynaklanan panik neticesinde döviz hücum krizi olduğunu" belirtmiştir. Korkut Boratav ise; krizin en önemli sebebinin IMF programı olduğunu söylemiştir (Uyar, 2003: 135-136)

Krizden en büyük yarayı alan sektörlerden biri Türk Bankacılık sistemidir. Sistemin fonladığı menkul kıymetler yaklaşık üçte bir değer kaybetmiştir. Türk bankacılık sistemi önemli ölçüde öz kaynaklarını kaybetmiş, kamu bankaları sorgulanmaya başlanmıştır.18 Aralık 2000 tarihinde IMF Programında değişiklik yapılması için, IMF'ye ek niyet mektubu gönderilmiştir (Kazgan 2002: 459).

Kriz sonucunda gecelik repo %250 seviyelerine ulaşmıştır (Ceylan 2002: 62). Faiz oranlarındaki aşırı artış ekonomide durgunluğa neden olmuştur. Bunun etkisiyle reel kesim satışlarında bir gerileme olmuştur. Türk ekonomisinin kırılganlığı artmış, 2001 krizine ortam hazırlanmıştır (Yay vd., 2001: 48). 7 Milyar Dolarlık sermaye akışı yaşanmıştır (Erkuş, 2001: 38). Ayrıca Merkez Bankası iki haftada 5,5 Milyar Dolar döviz rezervi eritmiştir (Uygur, 2001: 6).

Kriz öncesinde 1998 yılında işsizlik oranı % 6,9 iken 1999 yılında artarak % 7,7 seviyelerine çıkmıştır. 2000 yılına gelindiğinde ise % 6,5 seviyelerine kadar düşmüştür. 1998 yılı istihdam oranı % 52,8 iken 1999 yılında % 52,7'ye gerilemiştir. 2000 yılında ise % 49,9 seviyelerinde gerçekleşmiştir (TÜİK,2015).

4.4. Şubat 2001 Krizinin Etkileri

Kriz sonucunda mali sisteme güven kalmamıştır. Dolarizasyon artmış, ödemeler dengesinde olumsuzluklar yaşanmıştır. Birçok firma iflas etmiştir. Yapısal reformlar yapılmadığı için ekonomiye olan güven kaybolmuştur. Merkez Bankası 2000 Krizinde olduğu gibi yine müdahale etmemiştir. Hükümet sorunu anlamamış ve soruna çözümde bulamamıştır (Yay vd., 2001: 48-49).

Bankacılık sektörünün zararı iki krizde yaklaşık 25 milyon dolar olmuştur. Kriz sonrasında ekonomi %9 daralmış, 19 Banka ve 125 işyeri kapanmıştır. İşsizlik oranı artmış, enflasyon oranı %70'lere çıkmıştır. İç borç stoku bir önceki yıla göre 4 katına çıkmış ve Cumhuriyet tarihinin en derin krizi yaşanmıştır (Karluk, 2004: 120).

Diğer taraftan sermaye hareketleri de önemli bir göstergedir.2000 yılında 4,2 milyon dolarlık sermaye girişi yaşanmıştır. Cari işlemler açığı 1990 da 1,3 Milyar Dolar iken 2000 yılında bu rakam 9,8 Milyar Dolara çıkmıştır. Ayrıca cari açığın GSMH'ya oranı 1999 yılında % 0,7 iken 2000 yılında %4,9 seviyelerine çıkmıştır.

2000 krizinde olduğu gibi 2001 krizinde de bankacılık sektörü olumsuz etkilenmiş, toplam 38,7 Milyar Dolar sermaye kaybı yaşanmıştır. İç borç stoku da sürekli artmıştır.2000 de 36,5 Milyar Dolar, 2001' de 122 Milyar Dolar, 2002' de 150 Milyar Dolar, 2003 'de 194,3 Milyar Dolar ve 2004'te ise 224,5 Milyar Dolara ulaşmıştır. Diğer bir sıkıntıda dış ticaret ve cari işlemler dengesindeki açıklıktır.2000 yılında 22 Milyar Dolar, 2001' de ise 24 Milyar Dolar dış ticaret açığı oluşmuştur (Karluk,2005: 427). 16 Şubat itibarı ile 28 Milyar Dolarlık döviz rezervi,19 Şubatta 22,5 Milyar Dolara inmiştir. Borsa 3 gün içinde 10169 puandan 8683 puana gerilemiştir (TCMB,2001).

1999 yılında uygulamaya konulan enflasyonla mücadele programı 2001 kriziyle sona ermiştir. 15 Mayıs 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı yürürlüğe girmiştir (B.S.B.2001: 8).

2001 yılında % 8,5 olan işsizlik oranı, 2002 yılında % 10,3'e çıkmıştır. İstihdam oranı ise 2001 yılında % 49,8 iken, 2002 yılında % 49,6 seviyesine gerilemiştir (TÜİK,2015, Kılıç, 2009: 29).

5. SONUÇ

Finansal krizler meydana geldiği tüm ülkelerde, büyük çalkantılara neden olmaktadır. Ülke para birimleri ciddi değer kaybı yaşar, ülke borsaları düşer, büyüme negatif olur ve işsizlik artar. Bu durumun sonucu olarak; ülkelerde refah ve Milli Gelir seviyesi düşer, gelir dağılımındaki adaletsizlikler artar.

Finansal krizlerin birçok ciddi çeşidi olmasına rağmen, birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Meydana gelen finansal kriz türü, başka bir krizin nedeni veya sonucu olabileceği gibi bu krizler aynı anda da ortaya çıkabilir. Bu yüzden krizler, ortaya çıkış süreci, yayılması ve etkileri bakımından benzerlik göstermektedir. Ancak, kriz sonrası uygulanan politikalar farklılık göstermektedir.

1990'lı yılların başında ortaya çıkan küreselleşmenin etkisiyle piyasalar arasında etkileşim artmış ve ekonomik krizlerin etkilendiği alan genişlemiştir. Ortaya çıkan kriz kısa sürede komşu ülkelere veya kriz çıkan ülkenin ekonomik ilişkisi olan ülkeleri etkilemiş, daha sonra da tüm Dünya'ya yayılmıştır.

Ülkeler, ekonomik olarak ne kadar güçlüyse, ekonomik reformları yapmış ve ekonomik alt yapısı ne kadar sağlamısa, krizlerden etkilenmeleri de o kadar az olmaktadır. Özellikle, ülkelerin uyguladıkları maliye ve para politikaları kriz anında ve kriz sonrasında da çok önemlidir.

Ekonomik krizler incelendiğinde, krizlerin farklı nedenlerden dolayı meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bazen bankacılık sektörünün kırılganlığı, bazen ülke para biriminin aşırı değerlenmesi, bazen de ekonomik reformların gecikmesi sebep olabilmektedir.

Türkiye Ekonomisinde birçok kriz yaşanmıştır. 1982 yılında yaşanan Banker Krizi, 1994 Krizi,2000 ve 2001 krizleridir. Yaşanan krizler, enflasyon, kredi, faiz ve kur politikalarının iyi yönetilmediğini, yapısal sorunların yaşandığını ve denetim sorunun aşılanmadığını göstermiştir.

Türkiye ekonomisinin yaşadığı krizler incelendiğinde, döviz rezervlerindeki sorunlar ve yüksek faiz oranları krizin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, istikrarsızlık dönemlerinde ülkeden yabancı sermaye çıkışları hızlanmaktadır. Bu yüzden Türkiye ekonomisinin her dönemde öncelikli hedefi istikrarı sağlamak olmalıdır.

Son olarak, Dünya ekonomisini derinden etkileyen 2008 Mali Krizi ABD'de meydana gelmesine rağmen Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye'nin en yoğun ticaret hacmini gerçekleştirdiği Avrupa Birliği ülkeleri ile ticaret hacmini önemli ölçüde daraltmıştır. Ayrıca, ithalat-ihracat dengesi ithalat lehine bozulmuş, bu da işsizliğin aşırı şekilde artmasına neden olmuştur. Bu durum, işsizlik oranlarının Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine çıkmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin istihdamla ilgili sorunları günümüzde de kriz yıllarında olmayıp halen devam etmektedir. Özellikle kayıt dışı istihdam ve eksik istihdam olgusu önemini korumaktadır.

Türkiye, yakın tarihinde, birçok kriz yaşamasına rağmen kısa sürede ekonomik olarak toparlanmıştır. Türkiye Ekonomisinin kısa sürede toparlanmasını tasarruf ve kanaat kültürüne bağlamak mümkündür.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazarlar çalışmaya eşit katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, S. K. (2012). Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 14 (2), 189-208..
Akyüz Y. (1995). Küreselleşme ve Kriz. İktisat İşletme Finans Dergisi, Mayıs 1995.
Boratav, K., & Akyüz, Y. (2002). Türkiye'de finansal krizin oluşumu. İktisat İşletme ve Finans, 17(197), 14-46.
Akdiş, M. (2000). Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye. Beta Yayınları, İstanbul 2000.

- Ardıç, H. (2004). 1994 ve 2001 yılı Ekonomik Krizlerinin TCMB Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi. TCMB Uzmanlık Tezi.
- Asomedy (2001). Türkiye’de Bankacılık ve Finans Krizleri: 1929’dan 2001’e. Erişim Tarihi: 12.03.2013.
- Bayraktutan Y. (2006), “Küresel Finansal Krizler ve IMF, Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri. Ankan Yayınları.
- BASTI, Eyüp, (2006) “Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi”, SPK Yayınları Yayın No:191.
- BSB, (2001), Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Türk Mühendisler ve Mimarlar Odası Birliği.
- Celasun, O. (1998). The 1994 Currency Crisis in Turkey”, (Çeviri: Sayım IŞIK, Koray DUMAN, Adil KORKMAZ)
- Ceylan, A. (2002). Kasım 2000 ve Şubat 2001 Kriz Dönemlerinde Markowitz Modelinin İMKB 30 Endeksine Uygulanabilirliğinin Test Edilebilmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 13, 1-22
- Coşkun, Y. S., & Balatan, Z. (2009). Küresel Mali Krizin Bankacılık Sektörüne ve Türk Bankacılık Sektörünün Veri Zarflama Analizi ile Bilançoya Dayalı Mali Etkinlik Analizi. Ege Üniversitesi, 12. İktisat Öğrencileri Kongresi, İzmir, 7-8 Mayıs 2009.
- Çeviş, İ. (2005). Para Krizine Ampirik Bir Yaklaşım., SPK Yayınları, Yayın No:187.
- Delice, G. (2003). Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20, 57-81.
- Durusoy, S. (2014). Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri. Erişim:01.01.2014.
- Duman K., Korkmaz. A., & Işık S. (2004). Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler. D.E.Ü.İ.İ.B.F Dergisi, 19 (1), 45-69.
- Eğilmez M., & Ercan, K. (2002). Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması. Om Yayınevi, 3. Baskı.
- Erkuş, H. (2001). Şubat 2001 Krizinin Malatya Sanayi İletmeleri Üzerinde Ortaya Çıkardığı Etkiler, Banka Mali ve Ekonomik Yorum Dergisi, 38 (8), 37-48.
- Hacıhasanoğlu, B. (2005). Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2001 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi, TCMB Uzmanlık Tezi.
- IMF. (2002). Eye of the Storm, Finance and Development, Cilt:34, Sayı:4.
- İTO, (2001), “Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler”, İstanbul Ticaret Odası Aralık 2001, Yayın No:2001.
- Karacan, A., İ. (1996). Bankacılık ve Kriz, Finans Dünyası Yayınları, No:1.
- Karabulut, G. (2002). Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri, Der Yayınları, No:328, İstanbul.
- Kazgan, G. (2002). Türkiye’de Ekonomik Krizler: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme. Degev Yayınları, İstanbul.
- Karluk S. R. (2004). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Ve Sosyal Değişim. 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul,
- Karluk S. R. (2005). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, Beta Yayınları, İstanbul.
- Bölümü, <http://www.econtur.k.org/tonus.pdf>.
- Kansu, A. (2006). Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri, Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- Keyder, N. (2000). Para, Teori, Politika ve Uygulama. Ankara.
- Keyder, N. (2001). Türkiye’de 2000 ve 2001 Krizleri ve İstikrar Programları. İktisat, İşletme ve Finans, 183, 37-53.
- Keskin, H. Ü. (2004). Ekonomik Krizlerde Küresel Güçler: 2001 Türkiye Ekonomik Krizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kılıç, R., “The last decade of Turkish economy: macroeconomic equilibrium and problems”, "Problems and Perspectives in Management", 7 (3), 27-31.
- Kibritçiöglü, A. (2001). Türkiye’de ekonomik krizler ve hükümetler (1969-2001). Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 41 (1), 174-182.
- Kibritçiöglü, B. (2000). Parasal Krizler. Yayımlanmış Uzmanlık Tezi, Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- Korkmaz, E., & Tay, A. (2011). Küresel Kriz Türkiye’ye Etkileri Ve Çözüm Önerileri. Kafkas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1 (2), 111-135.
- Özer H. G. (2006). Finansal Liberalizasyon Politikaları ve Kriz İlişkisi. SPK Yayın No:189/2006.
- Özmen E. (2001). Kriz Üzerine, İşletme ve Finans. Sayı.180, Mart 2001.
- Özatay, F. (2010). Parasal İktisat: Kuram ve Politika. Efil Yayınevi.
- Özatay, F. (2011). Finansal Krizler Ve Türkiye. Doğan Kitap, 3.Baskı, İstanbul.
- Özbilen Ş. (2000). Küresel Mali Kriz Ve IMF Politikalarının Ulusal Mali Sisteme Etkileri. Finans Dünyası, Sayı:132.
- Parasız İ. (1998). Türkiye Ekonomisi:1923’den Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Parasız İ. (1995). Kriz Ekonomisi: Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan Kararlar. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Sezgin, F. (2006). Kriz Yönetimi. (Erişim: 23.07.2013)
- Şahin H. (2000). Türkiye Ekonomisi. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- TCMB (2001). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası “2001 Para Politikası, Hedefler ve Uygulama”, Temmuz.
- Tuncer N. (2001). Para krizleri ve Türkiye. İktisat Dergisi Şubat - Mart 2001.
- Ural M. (2003). Finansal Krizler Ve Türkiye. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt:18, Sayı:1, İzmir.
- Uygur, E. (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri. Türkiye Ekonomi Kurumu”, 2001/1.).
- Uyar S. (2003). Bankacılık Krizleri. Ziraat Matbaacılık, Ankara.
- Yay, T., Yay, G. G., & Yılmaz, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler. İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2001-47.
- Yeldan, E. (1998). Doğu Asya Krizinin Etkileri Üzerine Bir Makro Ekonomik Genel Denge Modelininin Sonuçları. İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı:146, Mayıs 1998.
- Yeldan, E. (1998). On Structural Sources Of The 1994 Turkish Crisis: a CGE Modelity Analysis”, İnternational Review Of Applied Economics.
- Yıldırım, O. (2004). Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler(1980-2002):Nedenleri, Sonuçları ve Ekonomik Etkileri”, Anadolu Üniversitesi.